

I fraværets nærvær

af Mikkel Bille, Ph.d.-stipendiat i antropologi, University College London
& Tim Flohr Sørensen, Ph.d.-stipendiat i arkæologi, University of Cambridge

Når arkæologien tager udgangspunkt i tingene i sine fortolkninger af fortidens samfund, er det ikke kun de forhåndenværende genstande, der fortolkes. Fraværet af genstande er ligeledes et betydningsfuldt element i både fortolkningen og formidlingen af fortiden og dette fravær overses oftest som arkæologisk problemstilling. I følgende debatindlæg, ser vi nærmere på, hvorledes et studie af fravær kan bidrage med interessante og nødvendige perspektiver i den arkæologiske forsknings- og formidlingspraksis.

”Hun er der jo ikke...”

”Hvem er det?” spørger en 8-årig pige sin moder foran en udstillingsmontre på Nationalmuseets nyopsatte Danmarks Oldtid. ”Det er Egtved-pigen” svarer moderen beredt. ”Hvorfor er Egtved-pigen noget særligt?” fortsætter pigen. ”Det er fordi, hun er særlig godt bevaret”, svarer moderen i sit forsøg på at fænge sin datters interesse for fortiden. ”Jamen... hun er der jo ikke engang” – og så var barnet videre til næste montre at spejle sig i. Moderen var tydeligvis frustreret over at vide, at hun stod ved et af de mest betydningsfulde arkæologiske fund i Danmark; af en ung pige ikklædt en ”på een gang både dækkende og æggende” beklædning, som mavedanserinden Anni Brøgger Kjeldsen beskrev det i sit drømmesyn (parafaseret over Thomsen 1929). Og nu påpegede den lille datter nøgternt, at Egtved-pigen slet ikke er der.

Går man i dybden i udstillingen er datterens observation af fravær et tilbagevendende fænomen. Trindhøj-graven, der om muligt manifesterer endnu mindre kropslig tilstedeværelse end Egtved-graven, beskrives i udstillingsteksten som: ”Egekiste fundet i Trindhøj. Den unge mand i kisten er gravlagt med sit sværd, en ragekniv, en kam og en ekstra hue i barkæske. På hovedet bærer han en hue. Han er iført en kofte med et bælte af uld”. Samme konstruktion af personligt nærvær findes i teksten til Muldbjerg-graven ”Egekiste fra høj ved Muldbjerg, Vestjylland. Den unge mand i kisten har sit bronzesværd i en træskede. Han er iført en kappe og en knælang kofte af uld holdt sammen af et læderbælte. På hovedet har han en hue”. Pigens observation er korrekt i alle tilfælde: Fysisk set er disse mennesker for længst forvitrede, og kun tøj og

andre genstande er bevaret. Menneskene findes ganske enkelt ikke. Eller gør de?

Det tilsigtede fravær

En nylig historie i medierne omhandler motivet for massebegravelsen i Talheim på baggrund af en artikel i *Antiquity* af Alex Bentley et al. (2008), der ligeledes bygger på fortolkningen af fravær. Disse 7000 år gamle grave fra Tyskland indeholder udelukkende børn og mænd, og alle de 34 individer anses for at være dræbt ved en enkelt begivenhed. De nylige DNA-studier viser, at de afdøde var familierelaterede. Gravene fortolkes derfor som et brutalt mord på de mandlige medlemmer af en klan, hvor motivet, at dømme ud fra fraværet af kvinder, har været at overtage kvinderne og føre dem væk. Med andre ord tillægges det, der *ikke* er der, en central betydning i fortolkningen af materielle levn. Dette udgør potentielt også en vigtig faglig problematik, idet fortolkningerne af årsagerne til fraværet kan blive beskyldt for at være spekulative af andre arkæologer. Men betyder det, at fraværet af materiale er ensbetydende med fri fabulering, snarere end videnskabelig sandsynliggørelse?

Et måske mere åbenlyst eksempel på fraværets arkæologiske potentialer kan være billedforbud eller forestillinger om fødevareforbud såsom mod svinekød. Den amerikanske arkæolog Severin M. Fowles (2008) har i et nyligt arbejde illustreret, hvorledes fraværet af svineknogler i en udgravning kan rumme et tilsigtet og betydningsfyldt fravær; i nærværende eksempel i form af ”tabu”. Fraværet af en særlig materiel kategori af arkæologisk fundmateriale udgør imidlertid et fundamentalt videnskabeligt problem. Dette problem består i at

bedømme, hvornår et fravær er et tilsigtet fravær, og hvornår det er et fravær baseret på manglende rådighed eller adgang til et materiale.

Fravær er således dybt afhængigt af økonomisk, kulturel og materiel kontekstualisering for at kunne udgøre en seriøs videnskabelig fortolkning, hvilket er en problemstilling Fowles diskuterer mere indgående i tre eksempler.

Fraværet af en bestemt materiel kategori kan overføres til mindre iøjnefaldende og åbenlyse eksempler, som imidlertid ikke udgør mindre potente sociale fænomener. Den engelske arkæolog Douglas W. Bailey (2007) har i en artikel om balkanske stenaldersfigurer foreslået, at netop fraværet af ansigter, genitalier eller lemmer på disse figurer rummer et kreativt, kognitivt potentiale for beskueren. Bailey argumenterer for, at iagttagelsen af en miniature-figur, hvor ansigtstræk og andre kropsdele mangler, kræver at beskueren drager sine egne slutninger om figuren og associerer kreativt på baggrund af det, der ikke er der. Det er altså via fraværet, at figurerne bliver gjort abstrakte, og det er gennem abstraktionen, at objektet bliver gjort aktivt. For Bailey er det netop det abstrakte formsprog, der tvinger beskueren til at gøre noget, hun eller han ellers ikke ville have gjort, nemlig mentalt at udfylde tomrummet – fraværet – i genstanden.

Tomrum og ubestemmeligheder

Man kan mene, at det ikke kræver et fravær af hverken ansigtstræk eller genitaler for at få en figur til at blive abstrakt, men at blot proportionsforvrængning ville kunne skabe samme abstraktioner. Hvis man derimod fokuserer specifikt på, at figurerne rummer et konkret fravær af kropslige elementer, bliver fraværets dynamik og potentialer endnu mere udtalte. Den tyske litteraturteoretiker, Roman Ingarden, behandlede i sin berømte *Das literarische Kunstwerk* fra 1931 de litterære fænomener, som han betegner henholdsvis *Leerstelle* og *Unbestimmtheitsstelle*, hvilket kan oversættes til 'tomrum' og 'ubestemmelighedssteder'. Ifølge Ingarden rummer disse steder i litterære tekster potentialet for læserens kreative reception eller med andre ord, at læseren udfylder de tomrum og ubestemmeligheder i teksten, som det frie og fiktive narrativ rummer.

På lignende vis udfylder arkæologiens fortolkninger de tomrum og ubestemmeligheder, som det arkæologiske materiale frembyder. Ofte er det arkæologiske materiale karakteriseret ved manglen på data, hvilket enten kan antage meget konkret form ved at en genstand simpelthen ikke er bevaret eller forskningsmetoderne er utilstrækkelige til at identificere givne genstande. I andre situationer er genstande fraværende som udslag af deponerings- og formationsprocesser, der ikke efterlodte bestemte typer af materiale eller specifikke genstandskategorier i den givne kontekst. I disse situationer kan det eksisterende arkæologiske vidnesbyrd så at sige blive strakt ud til at udgøre den samlede viden om en periode, lokalitet eller et socialt fænomen uden at tage nærmere hensyn til de forhold, som der ikke findes viden om.

En anden kategori af narrative tilføjelser er de mere kreative alternativer til videnskabelige tomrum, hvorigennem arkæologers og lægfolks narrativer kan føje sig nærmest umærkeligt sammen. Disse fortolkninger og fortællinger behøver ikke tage form som fantasifulde udfoldelser udi mavedans på en gravhøj, men kan også udgøres af de mere undseelige og personlige narrativer i forbindelse med de omtalte bronzealdergrave på Nationalmuseet. Her skal den besøgende på museet for eksempel selv føje menneskeligt liv, sanselighed og sociale virkeligheder til de materielle tomrum, som den minimalistiske formidlingsstrategi frembyder. Såvel arkæologer som besøgende på museet må i et eller andet omfang forsøge at forestille sig den levede virkelighed, som gravene var en del af i bronzealderen. Eftersom udstillingen kun yder få og faktuelle oplysninger, stilles der krav til den besøgendes forestillingsevne og vilje til at skabe sociale virkeligheder i det formidlingsmæssige tomrum. Den 8-årige pige identificerer imidlertid det narrative tomrum med ubønhørlig skarphed, mens voksne er blevet socialiserede til at færdiggøre fortællingen – måske helt uden at genkende de tomrum, som de selv udfylder.

Den 8-årige piges iagttagelse af Egtved-pigens fravær demonstrerer ganske præcist vigtigheden af at sondre mellem fraværet af arkæologisk materiale og det meningsfyldte, socialt konstruerede fravær. At studere hvad vi kalder for "fraværets nærvær", tilbyder dermed også en kritik af moderne grund-

teorier i studiet af materiel kultur; først og fremmest i form af objektiviseringsteorien som fremført af den engelske antropolog Daniel Miller. Teorien foreskriver, at menneskers værdier og ideer gennem materialisering indgår i en dialektisk medskabende konstituering af de selysamme værdier og ideer. Ved at henlede vores opmærksomhed på ”tingenes ydmyghed”, viser Miller hvorledes, de ting vi ikke lægger mærke til, spiller en rolle i udformningen af kulturelle og sociale identiteter. Men disse ting er ikke desto mindre materielle fænomener, og netop heri ligger problemet. Som studiet af tilsigtet fravær viser – eksemplificeret med abstraktion eller forbuddet mod at spise gris – så kan netop det *ikke* at gøre ideer til genstande, eller *ikke* at udføre handlinger, der efterlader materielle levn, være vedligeholdende og medskabende for disse ideer.

Den engelske sociolog, Kevin Hetherington (2004) taler i denne sammenhæng om ”fraværets agens”. Fravær er således ikke blot et spørgsmål om mangel på faktisk viden, som i arkæologien kunne være skabt af fundmæssige omstændigheder eller metodiske blinde vinkler, men rummer også et kulturelt potentiale. Hetherington taler om fraværets værdi og rolle, modsat de andre eksempler, der viser hvordan fraværet udfyldes af nutidige konstruktioner af narrativer og fortolkninger. Ifølge Hetherington rummer den intentionelle skabelse af fravær – for eksempel gennem udstødelse og afstødning – en social agens og vigtighed. Dette kommer til udtryk ved, at affald og bortskaffelse ikke er det samme som fuldstændig elimination eller udslettelse, men kan lige så vel være en rumlig eller sanselig opretholdelse af orden og etablering af kategorier ved at skabe en tilsigtet distance til det afstødte. Hverken hverdagsaffald eller menneske-lig bliver bortskaffet for dermed at forsvinde endegyldigt, men kan både indtage centrale sociale, mentale og materielle positioner i menneskers samfundsstrukturer og stillingtagen til den materielle verden, som de lever, dør og bliver begravet i (se også Sørensen & Bille 2008; Sørensen *under publikation*).

Fraværet kan altså være særdeles potent i social, materiel og følelsesmæssig henseende. Man kan her henvise til den måde hvorpå det negative aftryk efter Bamiyan-statuernes destruktion i Afghanistan,

fremviser det tomrum, hvor statuerne har været. Netop den visuelle potens af ødelæggelsen og tomrummet af statuerne har forårsaget handlinger, der demonstrerer udslettelsens umulighed i form af restaurationsarbejde. Et lignende eksempel ses ved destruktionsarbejde på World Trade Centre, hvor murbrokkerne af de to tårne, efterlader et tomrum på New Yorks skyline. Men modsat genopbygningen af Bamiyan-statuerne, befordrede tomrummet efter World Trade Centre ikke blot en fjernelse af murbrokkerne; det mindesmærke, der skabes over tårnene, i projektet *Reflecting Absence* (http://www.wtcsitememorial.org/fin7_view.html?3), rummer et yderligere tomrum i form af et negativt indtryk i jorden efter de to tårne. Det følelsesmæssige tomrum, som destruktionsarbejde på World Trade Centre udgør, bliver således illustreret ved et arkitektonisk, fysisk tomrum.

Fraværets nærvær

Det fokus, der har været fra arkæologers side på *mening* og *betydning* af genstande, overser genstandes sociale, sanselige og emotionelle *nærvær*; hvorledes genstande gennem deres materielle tilstedeværende (eller fravær) kan – så at sige – *trænge sig kropsligt på* som et nærvær. Denne påtrængenhed betyder, at fravær ikke bare kan være meningsfyldt, men at fraværet også kan række ud over mening eller betydning og befinder sig på et umiddelbart og umedieret erfaringsniveau. Her skal det betones, at det ikke kun gælder, hvorledes en genstand, person eller et sted bliver nærværende, men ligeledes hvorledes det tilsigtede fravær af genstande eller handlinger er et vigtigt element i menneskets forståelse af sig selv i verden.

Eksemplerne på fraværets nærvær i arkæologiens fortolkninger og formidling kan muligvis synes overflødige og spekulative. Hvis man imidlertid forholder sig til, hvorledes tilsigtet fravær er en kulturel konstruktion, vil man åbne for et interessant – og i vores øjne nødvendigt – aspekt af arkæologien, både i forsknings- og formidlings-øjemed. Dette henleder opmærksomheden på, at vi som forskere i materiel kultur må forholde os til, *hvordan* ting er til stede eller er fraværende for de mennesker, der interagerer med dem. Herigennem åbnes for en forståelse af et bredere spektrum af historiske og kulturelle forhold i såvel fortid som nutid.

Vi skal afslutningsvis betone tre primære potentialer i forståelsen af det fraværendes nærvær. For det første kan man pege på den arkæologiske grundsætning, der lyder "absence of evidence is not evidence of absence", som anskueliggør en metodisk og bevaringsmæssig problematik. Dette forhold kan udvides med et subjektivt og intentionelt aspekt, hvorved det fraværende ikke blot repræsenterer en manglende adgang til et materiale, der måske engang *har* været der; fravær kan lige såvel være en tilsigtet social, kognitiv og erfaringsmæssig kategori.

For det andet kan man fokusere på den kraftfuldhed, der ligger i den fysiske og følelsesmæssige oplevelse af det fraværendes nærvær. Det kommende mindesmærke over World Trade Centre viser, at bibeholdelsen og tilstedeværelsen af et arkitektonisk tomrum i kraft af sit fysiske formsprog muliggør en forening med det følelsesmæssige tomrum. Følelse og form bliver altså med andre ord konkret forenet.

Litteratur

Bailey, D. 2007

The Anti-rhetorical Power of Representational Absence: Incomplete Figurines from the Balkan Neolithic.

I *Material Beginnings: a Global Prehistory of Figurative Representation*, (red.) C. Renfrew & I. Morley s. 117-26
Cambridge: McDonald Institute.

Bentley, R.A., J. Wahl, T. D. Price & T. C. Atkinson, 2008
Isotopic signatures and hereditary traits: snapshot of a Neolithic community in Germany.
Antiquity 82, s. 290-304.

Fowles, S., 2008

Steps Toward an Archaeology of Taboo.

I *Religion, Archaeology, and the Material World*, (red.)

L. Fogelin, Southern Illinois University:

Center for Archaeological Investigations, Occasional Paper No. 36, s. 15-37.

Hetherington, K., 2004

Secondhandedness: consumption, disposal, and absent presence.

Environment and Planning D-Society & Space, 22(1), s. 157-173.

I denne sammenhæng kan man for det tredje konstatere, hvordan fravær skaber mulighederne for en kreativ meningsdannelse i objektet, som både Bailey og Ingarden antyder; det fraværende gøres nærværende gennem kreative processer, der udfylder de narrative tomrum og ubestemmeligheder.

Vi ønsker med andre ord, at anfægte den selvfølghed med hvilken arkæologiske narrativer bliver konstrueret, og hvordan det reelle materielle fravær bliver overset som en medkonstruktør af sociale og kulturelle virkeligheder. Som vi har antydnet her, giver et studie af det, der *ikke er der* altså et indblik i fortiden og udgør samtidig en problematisering af arkæologisk teori og videnskabelig metode. Pointen er således ikke, at noget er fraværende eller tilstedeværende for at kunne konstituere materielle og mentale virkeligheder, men derimod *hvordan* det fraværende, og oplevelsen af det fraværendes nærvær, er betydnings- og identitetsskabende. Denne problematisering af "fraværets nærvær" bliver fremhævet af den 8-årige piges identifikation af Egtved-pigens fravær.

Ingarden, R. 1931

Das literarische Kunstwerk. Eine Untersuchung aus dem Grenzgebiet der Ontologie, Logik und Literaturwissenschaft.

Halle: Max Niemeyer.

Sørensen, T. F., *under publikation*

The Presence of the Dead: Cemeteries, cremation and the staging of non-place.

Journal of Social Archaeology

Sørensen, T. F. & M. Bille, 2008

Flames of Transformation: The role of fire in cremation practices.

World archaeology, 40(2), s. 253-267.

Thomsen, T., 1929

Egekistefundet fra Egtved, fra den ældre Bronzealder.

København: Gyldendal.